

„СРЕЩИ И РАЗГОВОРИ С НИКОЛА ВАПЦАРОВ“

Веднѣж Караславов упрекнал Жендов, че той, най-добрият приятел и съратник на Смирненски, не се е досетил да му направи поне една, каква да е, портретна скица от натура. Учуден от внезапния другарски укор, художникът се посмутил и чисто-сърдечно отговорил:

„— Та откъде да съм знаел, че той е гениален поет! Смирненски беше по-обикновен от всички други около мене и никои не подозираше, че един ден името му ще гърми по четирите краища на България“.

В тази кратка изповед на забележителния наш карикатурист се съдържа изключителна правда. Та нима някой ще е могъл да забележи и да отдели своя близък приятел като нещо изключително в другарския колектив, сред който е всеки ден? Едва ли! Затова мъдрият отговор на Жендов с пълно основание може да се постави като мото на цялата книга на Георги Караславов — „Срещи и разговори с Никола Вапцаров“. Действително, кой от най-близките другари на Вапцаров (а авторът е бил между тях) е предполагал, че един ден Вапцаровото име ще обиколи четирите краища на петте континента и ще разнесе славата на нашия малък народ? Кой от тях е могъл само за миг да допусне, че всеки момент от поестовия живот, всеки негов творчески порив, замисъл и мечта, всеки предмет, до който се е докосвал, всяка жизнена подробност, всеки жест дори, . . . ще привличат любознателното внимание на милионните му почитатели? И тъкмо защото никой не е забелязвал изключителната личност в своя по-малко скромнен другар, то и затова не са се досетили да запишат поне „един негов разговор с всичките му колоритни подробности“. Нито на приятелите му художници е хрумнало да изработят някакъв портрет или скица от натура.

Да ги укоряваме ли на свой ред? Едва ли е нужно. Нито пък е редно сега, при появата на цяла книга спомени за Вапцаров, в която още в предговора се подчер-

тава: „Да, още тогава в творчеството си Вапцаров беше надраснал всички, беше се извисил до равнище, което ние, неговите най-близки другари, не можехме да видим.“ (стр. 6). И на следващата страница се допълва: „Но Вапцаров беше толкова скромен, толкова „обикновен“, толкова близко до нас, че ние не можехме да видим и да измерим приживе неговия гигантски ръст.“

Едно такова самопризнание днес е твърде показателно. В него е залегнала и особено изтъква не само дълбока почит, но и съкровена другарска обич. То отново ни насочва към мисълта, че наистина е била нужна „особена проникателност, пък и дистанция“, за да се усети благородството и душевната чистота у обикновения партиен редник, да се „открие“ неговото величие и безсмъртен подвиг. Разбира се, могло е под някаква форма да се запишат поне най-важните мисли на работника-поет, който е споделял с най-близките си другари-комунисти. Могло е! Вярно е, на нас ни е твърде лесно да сме възискателни, защото с голямо облекчение прелистваме подредените дешифрирани стенограми, заснети почти при всяко по-важно писателско заседание, събрание или теоретична конференция. И всяко изказване, всяка реплика са ни готови „архивни документи“ дори за още живи и активни писатели. Това е при днешните условия. Ала в ония времена не ще е било така лесно. Тогава прогресивните писатели, особено комунистите, са били „бедни, без работа, вечно под полицейско око, гонени, арестувани, обискирани, затваряни, интернирани. . .“

Ала въпреки всичко, сега всеки разбира, че е сторен „пропуск“: не са запазени никакви бележки (а така необходими днес) за поетическите трепети, замислите, тревогите, гражданските възждения и нереализирани мечти на поета.

Колко сурови и жестоки години! Дори за момент да допуснем, че някой би се опитал да води някакви бележки или дневник за творческите полети на поета,

то рискът при подобно начинание е явен, особено за хора, които са „под наблюдение“. А само те са могли по-отблизо да вникнат в душевното поетово богатство. (За официалните „литературоведи“ — да не говорим). Всяка бележка от подобен дневник би се превърнала в „обвинение“, във „веществено доказателство“ против делото на партията. Би се стигнало до провал, тъй като много са хората, с които поетът се е срещал, а и неговите мисли и мечти съвсем не са били „надоблачни“ и отвлечени; напротив — ясни, конкретни и действени:

„ — Терорът долу! Съюз със СССР!“
Мечти и мисли, за които фашизмът се е разпалпал с куршум. . .

... но при липсата на такива бележки, ще се задоволим с онова, споделя в предговора Караславов, което се е запазило в паметта. Ала паметта, колкото и силна да е тя, си е памет, а не е изписана хартия.“ Това, безспорно, е така. Но недоверяването на паметта с основателно само когато се касае до пълна автентичност на изказаните мисли, но не и до тяхната същност и обща насока. Затова не може да не се признае като ценно и съхраненото от паметта. Трябва да се подчертае, че Караславов резултатно възкресява една голяма част от многобройните си интересни разговори с поета. Цели седем години (от средата на 1935 година до арестуването на поета) те са се срещали, били са в тесен контакт, споделяли са радости и тревоги, болки и успехи; живели са не един месец под общ покрив, виждали са се почти всеки ден, дори и по два-три пъти на ден и са водили дълги другарски разговори по литературни, политически и културни въпроси. Вапцаров е проявявал голям интерес към народната песен, театъра, изобразителното изкуство и киното. Двамата са си разменяли за прочит свои произведения, обсъждали са ги, спорили са с часове; „одумвали“ са и класици и свои другари писатели. И в съвместния живот те са разкривали много тайни, много творчески истини. Удличали са се и по „много мимолетни и житейски суети и неизбежни битови подробности.“ Имали са и своите „неизбежни“ различия по отделни „дреболи“ в живота.

И сега, почти 20 години след разстрела на влюбения в живота поет-огняр, авторът счита за свой дълг да разкаже пред народа за всичко, което знае и то с положителност, което трайно и дълбоко се е врязало в паметта му. В книгата не се засягат онези моменти от живота на Вапцаров, за които Караславов не е сигурен или са изbledнели в съзнанието му.

В своя разказ белетристът съвсем не се улича по второстепенни факти. Той дири главното, съществено; интересува

се от същността и скритите пружини на събитията; привлича го живия Вапцаров — човека, другаря, комуниста; поетовата личност, с всевъзможните ѝ преживявания и настроения, несподоби и тревоги, замисли и творчески планове, разочарования и неслепомима вяра. . .

Подреждайки своите спомени, Караславов не разказва всичко в точна хронологическа връзка. Събитията са нанизани в нови асоциативни звена, в нови тематични възли, с единствената цел — да изпълне с по-голяма яснота своеобразната душевност на поета, да навлезем в поетическия му и духовен свят и се разкрият неговите комунистически добродетели; и всичко въз основа на видено, чуто, наблюдавано и преживяно по различно време. Истинското съдържание на фактите не се изменя, ако отделни техни страни се осветлят по-рано или по-късно. „Разместването“ на фактите по време ни най-малко не намалява обаянието на една личност като Вапцаровата. Напротив — много нейни характерни черти по-добре се усещат, по-категорично се утвърждават и запомнят. „Същността на работата е в точността и верността на мислите и разбиранията на Вапцаров по много проблемни неща, на които съм се помъчил да дам преднина в това изложение“, изтъква по същия повод авторът.

Що се отнася до „точността и верността“ на изнесените факти, до самата „света истина“, както се казва, то у читателя се утвърждава убеждението, че авторът на „Срещи и разговори с Никола Вапцаров“ с голяма добросъвестност осветлява всичко, което е могъл с положителност да си припомни. Това убеждение до голяма степен се подсилва и от обстоятелството, че Караславов е бил един от най-близките другари на поета, факт, който се знае от всички живи Вапцарови другари. Освен това, авторът, човек с позната гражданска биография, е писал своите спомени с необходимото чувство за отговорност. Той дори е гледал на много места да омаловажи собственото си участие в събитията или да отбегне такива епизоди, по които, като на които, пряко или косвено, биха се подчертали ролята и заслугите на мемоариста. От съществено значение е тази страна на спомените, защото у нас често могат да се срещнат страници от спомени, където откриваме с изненада малко познати или подсилени заслуги на пишещия. Човек даже се чувствава най-малко неудобно при такова самоизтъкване. Добива се неприятното впечатление, като че ли мемоаристът е централната фигура, а не човекът, когото трябва да почетем. Подобно самочувствие у разглеждащия автор отсъства. Той дори подканя най-настойтелно Вап-

даровите другари и приятели да се изкажат, да го допълнят или уточнят с нови данни бурния и кратък живот на поета: „Вапцаров имаше много близки приятели и другари, които също така дълго време са дружили с него, които са работили с него, които добре го познават. Може би те ще възразят на известни мои наблюдения, заключения и преценки. Полезно ще бъде да възразят, да допълнят, да изяснят, ако са го видели другояче, ако намерят, че аз съм го представил едностранчиво или недостатъчно ясно и точно“ (стр. 9).

Сгурува ми се, че поканата е твърде навременна и недвусмислена. Вярно е, че много другари вече писаха спомени за поета, но те са крайно непълни и недостатъчни. А утре — ще бъде късно. Вапцаровите другари и приятели са в дълг към своя съпътник „моряк“. Нека всички, които го познават — другари работници и особено писателите Христо Радевски, Елисавета Багряна, Людмил Стоянов, Ангел Тодоров, Младен Исмаел, Никола Ланков, Ангел Каралийчев, Орлин Василев, Марко Марчевски, Андрей Гуляшки, Камен Калчев, Димитър Чавдаров—Челкаш, Павел Вежинов, Богмил Райнов, Иван Пейчев и много други, художниците Борис Ангелушев, Николай Шмиргела, Стоян Сотиров, Стоян Венев, Иван Фунев и др., режисьорът Боян Дановски и всички други, които са били в близост с революционера и поета, работили са и са дружили с него, да запишат много по-подробно и цялостно своите спомени. Събрани в отделни книги или сборници те ще представляват истинско богатство — скъпо, неопценимо... Биха могли да разкажат и за Вапцаровите близки — домашни и другари, така както е сторил Караславов. Неговите бележки за Вапцаровия баща и майка, за другарката му, за Антон Попов — най-близкия и добър другар на поета, за Александър Жендов, Цанко Околийски и други, хвърлят светлина по много съществени въпроси от Вапцаровия живот.

Изнесените нови факти насочват сегашните и бъдещите литературни работници към научно обяснение на редица премълчавани или незабелязани досега страни от гражданската и творческа биография на поета. Интересните сведения, които Караславов дава за моралния облик на тогавашните прокурори, приведените данни на участвували в процеса адвокат Георги Константинов; на подсъдимата Елка Хаджиева, която свидетелства за страшните инквизиции с електричество, на които е бил подложен Вапцаров; суровият разказ на бившия „цензор“ за последните минути от живота на Вапцаров и неговите другари; съдебните показания на писателите Георги Константинов, Ангел Каралийчев и

Елисавета Багряна и пр. ни навеждат към много нови размисли и обобщения за жизнения и творчески подвиг на Вапцаров. Как трагично звучат например наситените с мъка думи на Стилиян Чилингиров: „— Какво направихме ние — увлякохме се по запитата само на Младен Исмаел, а там, едно момче, поет, като взе думата, та смяя всички...“ (стр. 268).

Изобицо цялата книга е наситена с много наблюдения, факти, обобщения и нови данни за семейно-битовата и обществено-политическа атмосфера, за родното място, за творческото раждане на художника и за сигурното му артистично възмъжаване.

Цена и оригинална е творческата „характеристика“, която се дава на Вапцаров и особено включените „психографски“ елементи, представляващи нещо съвсем ново при изучаване творческия процес и оригиналната, неповторима личност на Вапцаров.

Тъкмо върху тези засегнати в книгата проблеми нека ми бъде позволено да се спра малко по-подробно.

Да се пишат мемоари за творец като Вапцаров, безспорно, е извънредно трудна и отговорна работа. Част от трудностите произтичат до голяма степен и от обстоятелството, че поетовото обаяние отдавна е прехвърлило границите на обикновеното почитание и уважение. Читателското възхищение се поражда преди всичко от Вапцаровата лирика и от героичната му смърт, без всякога подробно да се познава неговата личност. А при всеки обективен спомен, независимо за кого е, разказът се свързва и с непосредни впечатления и наблюдения от живия човек, който понякога може да ни изненада със своето гражданско поведение. Тук, безспорно, случаят съвсем не е такъв. Вапцаровият живот е нищо и никого не може да разочарова, ала при неговото осветление не са изключени възможни трудности и опасения, които биха се очертали в две направления: съществува реална заплаха да се изопачи истинския лик на художника, когато той се характеризира под влиянието на някоя случайна, непроверена и предвзета концепция. В подобен случай всеобщото разочарование от писателя ще бъде един кисел плод на недобросъвестния и преднамерен мемоарист. И другото опасение — да се прекрачи прага на възможната обективна истина и да се потъне в атмосферата на безпринципната идеализация. И в единия и в другия случай — принизеният и повърхностен или възвеличеният и недостъпен образ на художника ще бъде единственият и безполезен резултат.

Трябва с особено удовлетворение да се изтъкне, че изложението на автора е насочено в съвсем друга насока и не събужда, както вече се подчерта, ни най-малки

подозрения и опасения, за които току-що стана дума. Караславов се стреми към истината, чистата и неподправена истина, с всичките ѝ нюанси, с цялата ѝ сложност и всевъзможни лъкатушения. Когато той говори например за семейно-битовата атмосфера, сред която се формира и възпитаваше поетът или по-конкретно за Вапцаровия баща, то характерът му се представя с цялата му пълнота от крепящи разногласия. Стариият Вапцаров е бил дълги години революционер, комитета от Македонската вътрешна революционна организация, вдъхновявана от Гоце Делчев, Даме Груев, Пери Тошев, Димо Хаджидимов, Яне Сандански; бил е интимен приятел и другар на Яворов; за късо време членува дори в Българската комунистическа партия. В повествованието не се скриват обаче и по-сетнешните му тежки грехове към комунистите и прогресивните дейци на Македония. Стариият „Тарас Булба“, както са го наричали неговите близки, става „дворцов“ човек, дружи с „короновани“ глави и посреща в своя малък „замък“ в Банско немския кайзер Вилхелм II и неговия балкански пълномощник Фердинанд Кубурготски...

Положителен е стремежът на писателя да ни въведе във водовъртежа на онези напрегната революционна атмосфера и да пречупи целия фактически материал през призмата на своя тогавашен поглед. Личат усилията му да се почувствува изцяло специфичният полъх на епохата, Вапцаровата неповторима среда, постовете светове, неговият вкус и начин на отреагиране; неутолимата му жажда за по-красив, радостен и щастлив живот... За случая не са правени „творчески анкети“, нито нарочни „разпитвания“ на поета. Всичко се предава така, както е протекло в живота, съвсем спонтанно и непринудено, така както е преживявано в момента от Вапцаров. Тази страна на интересните наблюдения и припомнени разговори дават основание да се правят резултатни обобщения и тълкувания в най-различни направления, защото специална нагласа на съзнанието не е имало нито у Вапцаров, нито у анкетора. Изобщо кой е подозирал тогава, че ще стане нужда един ден да се записват тия или ония мисли. Макар Караславов да не е записвал в момента Вапцаровите намерения, концепции, планове, разбирания и пр., той ги резюмира сега не в подробности, а в тяхната основна насока, като предава само най-характерните реплики. Съвсем не са подозирали също нито Вазов, нито Йовков, когато Шишманов и Казанджиев са правили своите анкети. Затова ми се струва, че при днешните т. н. „творчески анкети“, които се направиха с някои наши активни писатели, се допускат твърде съществени

грешки и нежелателни моменти. Преди всичко писателят започва да уподобява своя творчески метод на работа с методите на автори, които уважава. Без да ще споделя мисли, които не са извлечени от дълго самонаблюдение, а поради нуждата да отговори на анкетора, застанал до него с молив в ръка. В този начин на водене на „анкети“ има нещо твърде прибрзано и нежелано. За да се освободи от анкетора, писателят се принуждава да „съчинява“, възползва се от случая леко да се „похваля“ (щом критиците не вършат това) или в най-добрия случай да покаже своето витийство и с различни най-подробни остроумия да скрие същността на трудната и сложна писателска работа.

Сполучливо разказаните епизоди — за авторското посещение в родния дом на поета още преди да е станал известен; за революционното и „романтично“ минало на Банско; несполучливият атентат срещу Никола Вапцаров и неговото „снителство“ из столицата; каторжните условия, убийственият труд в софийската мелница, в железниците или общественият столичен екарисаж; смъртта на Вапцаровото единствено дете и пр. — способствуват да се навлезе в онези сурова атмосфера, сред която поетът възмъжава и твори. Караславов дава една явна картина на цялата обществена среда, в която живеят българските писатели, журналисти и художници. Беднотата, недоимъкът, гладът са били постоянни спътници на прогресивните писатели. Не случайно авторът припомня: „... по онова време беше трудно да си купиш дори самописка. Писателите, които тогава имаха свои собствени пишущи машини, бяха два пъти по-малко от писателите, които сега имат свои леки коли“ (стр. 105). Преуморен, „каталясъл“ от безсъние и непосилен труд, често пъти буквално гладуващ, Вапцаров нито за миг не е мечтал за работа в издателства, съюзи или редакции и нито един път не се е възползвал от общественото влияние на собствения си баща. Поетът категорично е скъсал с „традиционните“ връзки на своя род. „За мнозина карьеристи, разказва авторът, които разчитаха само на някакво царедворско „внимание“, скъсването на Вапцаров с традиционните приятелски връзки, които неговото семейство имаше с Кобургската династия, беше лудост. За тях това означаваше да бегаш от щастието си, да си риташ късмета. Ех, те да имаха такива шансове!“ Не е било по вкуса му да тропе по господарските врати и на никого не е разчитал. Предпочел е да се бори в колектива на своите другари и по-далеч от разните „търговци, индустриалци, бюрократи, различни мошеници, кантораджии, посредници и спекуланти“, а да е колкото се може по-близко

до машините, до тежкия труд на обикновените работници, по-близо до тяхната борба...

Фашистката пропаганда, мракобесническата цензура, „Соболевата акция“, арестуването на поета в Банско, интернирането му в Годеч, работата му в „Литературен критик“, войната срещу СССР, честите срещи на Вапцаров с нелегални партийни функционери, участието му във военната организация на партията, непрегнатите другарски разговори в столичните кафенета („Цар Освободител“, „Средец“ — т. н. „Якобински клуб“ и др.), и цялата международна и наша политическа атмосфера обуславят бързото гражданско развитие на Вапцаров. Авторът проследява подробно етапите на този растеж и увлекателно разказва интересни и съдбоносни за писателя епизоди.

Показателно е, че Вапцаров, който никога не е имал писателско самочувствие, още с първите си опити на „начинаещ“, търси себе си като творец, дири свои похвати, свои поетически стил и за да го утвърди е бил необикновено самокритичен. Винаги най-внимателно се е вслушвал в другарските оценки. Той ги е търсел даже и тогава, когато те са били отрицателни. Характерен в това отношение е разговора за безполезните комплименти в изкуството (стр. 48).

Младият поет постепенно изработвал у себе си здрав реалистичен усет и заострял своето чувство за пълноценно художествено майсторство. Той внимателно е изучавал писатели като Ботев, Яворов, Смирненски, Вазов, Гео Милев, Полянов, Радевски, Фурнаджиев и други. С голямо увлечение се вгълбявал в отделни творби на Горки, Ибсен, Маяковски, Безименски, Жаров, Анатоли Хидаш, Иржи Волкер и др.

Естетически критерий за пълноценна творба му е бил утвърденото от народа зряло художествено произведение. А своето отношение към отделни наши и някои чуждестранни писатели потегът-огнир определял с много нюанси, с голяма широта и внимание, с такт и тънко разбиране. Характерно в тази насока е становището му към големия и сложен наш поет Яворов (стр. 23, 43, 100). В книгата се показва как се променя Вапцаровият възглед към Яворов — от преклонение към своеобразен „конфликт“, в резултат на който се появява Вапцаровото стихотворение „Не бойте се, деца“, непосредствено отговор на Яворовото — „В часът на синята мъгла“.

Ценни и непознати са сведенията, които Караславов дава, за първи път и така подробно, за творческата и душевна близост между Иржи Волкер и Вапцаров. Авторът е имал възможност да запознае младия поет с особеностите на

„чешкия Смирненски“, с неговата група „Деветил“ и да му покаже свои преводи (някои от тях отпечатани) на творби като „Балада за очите на огняра“, „На рентген“, „Фотография“, „Мирогой“, „Пощенска кутия“, „Епитафия“, „Павиране“ и др.

В спомените на Караславов Вапцаров се очертава като особено интелектуална фигура и жизнерадостна лирична натура, като човек с изключителна самонаблюдателност и пословична скромност. Човек — прям и искрен, с нежна и мечтателна душа; със сърце, препълнено от любов и вяра към хората; с една топла човечност, присъща само на комунистите, на истинските комунисти. Поет от „главата до петите“; писател с чиста съвест и с гражданска доблест; с безпределна обич към великата правда на Маркс и Ленин; интернационалист, и до болка влюбен в мурите на Пирин и в синьото небе на Македония, чуден патриот и дълбоко омаян от едрите звезди на Фамагуста, разтърсен от кървавата епопея на испанския пролетариат. Любещ баща, загубил единственото си дете и в същото време всецяло отдаден в любовта си към другарите; незанемим другар, спомнил в предсмъртната си изповед носените си в сърцето образи — на народа и на любимата...

За поета Вапцаров изкуството е било съкровено дело — огромно и велико дело — органически свързано с борбите на народа и партията. Извън народната борба, извън партията за него литературата и изкуството са немислими. Тъкмо затова е имал за ръководен пример съветската литература и от сърце се е възхищавал на нейните забележителни дълбокопартийни произведения. Възторженият поет е бил за комунистическо изкуство — голямо, пълноценно и въздуващо и е считал „изкуство за изкуството“ за една противочовешка, нелепа и жалка формула.

Нужно е с особена сила да се изтъкне като правило, почти без изключения, че животът и активното участие в него винаги успешно са подхранвали таланта, че обществените задължения не само не са ограничавали, а напротив, те са раздвигвали, извисявали и стимулирали твореца; колкото по-напрегнати и патристични дела се извършват, толкова по-бързо укрепва талантът на художника. Непоклатимостта на това обобщение недвусмислено се подчертава и от жизнения и поетически подвиг на Вапцаров. Сам Караславов споделя: „Необходимо е да се отбележи, че своите обществени и партийни задължения Вапцаров поставяше на първо място. Никога не съм го чул дори да загатне, че партийната работа му отнема свободното време, че му пречи на писателската работа, че „изсушава“ вдъхновението му. За него би било немислимо да пише „настрана“ от

партийния живот, да се „углъбява“, без да е свързан с всекидневните обществени прояви. И своята поезия Вапцаров смяташе само като една своеобразна страна на своята политическа дейност.“ (стр. 62 — 63). Вапцаров е ненавиждал бегълците от повелите на живота, не се е възхищавал от хората, които само регистрират събитията, влчат се в опашката им и не смеят да се докоснат до парливите проблеми на собствената си съвременност. Предпочитанията на поета могат да прозвучат като справедлив укор за всички писатели и критици, които се уединяват в своите писателски кабинети и бгят от обществените си задължения на творци. Много трудно е да се определи сега дали те достатъчно силно обичат времето, което ги ражда и събитията, които разтърсват света...

Много малко се знае днес и още по-малко е писано досега за творческия процес у Вапцаров. Тази проблема все още не е докосвана и първата предстои да получи своето научно осветление. В тази насока конкретните данни и наблюдения, сведенията и небелязаните указания на Караславов, макар и разпръснати на отделни места в книгата, посочени по различни поводи, са от съществено значение. Те получават своята истинска цена, когато се извлекат и групират на едно място, та човек може по-свободно да съди и събира за цялостния сложен творчески процес у художника.

Най-напред трябва да не се забравя, че Вапцаров работи активно в тягостна и неблагоприятна политическа атмосфера, сред близки другари и при най-мракобеснически полицейски надзор. Като прибавим към това несконсумираното „чергарство“ из столицата, постоянната физическа преумора и вечно безсъние на поета, можем да си обясним защо стиховете му са „навъсени и къси“...

Също като всеки голям и вдъхновен майстор на словото Вапцаров не е могъл не само да пише, но дори и да говори, без напълно да си изясни своето идейно и емоционално отношение към предмета на своето вдъхновение. По принцип той е бил против всякакви мъгляви и безизразни фрази, срещу всякакви неясноти в художествената литература. Всеки образ той дълго преживява, премисля го, носи го у себе си и е имал точно определено отношение към него. Или както сам Караславов се изразява: „...аз се убедих, че за да говори за нещо, Вапцаров трябва да живее с него, смъртно да го ненавижда или фанатично да го обича.“ (стр. 30).

Любимото място на поета за работа е било домашната атмосфера. В малката си квартира Вапцаров се е чувствувал предразположен към творчество. Над широкото легло, застлано с банскалийска китеница,

стояла закачена Яворовата маска като символ на поетическо вдъхновение. Всякога поетът е могъл да се пресегне към рафтовете на малката си библиотечка и да разлисти някое томче на любимия си писател Максим Горки. В тази скромна обстановка, крадейки от съня си, поетът пише бавно и съсредоточено. Най-близкият другар в писателската му работа е неговата другарка. Тя е била и неговият първи читател, нестлъчен съветник и най-строг критик.

Караславов свидетелствува с какви творчески усилия и мъки е постигната поетическата простота и лекота, на които днес се удивляваме. Нужно е било да се работи „упорито, къртовски, с часове, с дни и седмици“, за да се открие най-сполучливият и пълен „образ на идеята“, завладяла поета. Началните поетически опити са се отличавали със своята „свободна форма“ — стихотворенията не са били римувани с пълнозвучни рими, — но в замяна на това са били подредени в най-строг ритъм. Макар че голяма част от тези литературни прощанулки да са били с всичките недъзи на „първите рожби“, техният създател с голяма увереност в своя успех неуморно и упорито е работел. С много обич авторът си спомня тези трепетни моменти: „Очевидно той чувствуваше къде е неговото истинско призвание. И той неуморно работеше. Той крадеше от оскъдните почивки, от сладките минути на краткия сън и пишеше. Но когато се каже „пишеше“, не трябва да се разбира в буквалния смисъл на думата. Под „пишеше“ аз разбирам оня дълъг, сложен и труден процес от хрумването, от мержелейването на темата, на сюжета до неговото обмисляне, оформяне и на края — до неговото излагане на книга. Вапцаров никога не „умуваше“ над хартията. Той сядаше да пише само след като дълго е мислил върху стихотворението и когато в общи линии с повечето от куплетите то е готово в съзнанието му. Той пишеше небрежно, нечетливо, пишеше на каквото му падне, обикновено в някоя измачкана тетрадка. Той обработваше дълго, търпеливо, мъчително“ (стр. 49—50).

До безумие влюбен в своята писателска работа, поетът дири литературни образци, но не за да стане епигон на техните създатели, а за да „открие“ неповторимостта и спецификата на един нов свой поетически стил, на свой лирически глас. По такъв начин той щудира у Волкер и Смирненски; когото смята за „феноменално явление“; у Радевски, когото уважавал и считал за свой учител; цени високо и Фурнаджиев... Що се отнася до стихосбирката „Пуле“ на Радевски, която Вапцаров окачествява като нещо ново и извънредно оригинално явление в революционната

ни поезия, то това му отношение може да се констатира и сега от рецензията в „Нова камбана“.

Като всеки търсещ художник Вапцаров е бил за дълбокото вникване в същността на явленията, за проникновено открителство и върл противник на всякакво занаятчичество в работата. „Виждаш ли — споделя той един път с автора, — когато писателят има какво да каже, той може да намери толкова поведи!“ (стр. 111). Поетът е бил против безцелното „каканижење“ на стихове, с които нищо не се казва.

Караславов е имал възможност да надникне съвсем отблизо и в творческата лаборатория на поета.

Един път Вапцаров му споделя, че е „нахвърлял“ нещо и му предложил, както много пъти, да го прегледа. Тогава бележителът е имал сгоден случай да види подробно как протича творческата работа у младия поет. След като дълго е премислял и „кроил“ въпросното стихотворение, Вапцаров набързо го „надраскал“ по време на работа. Първият куплет написан в някаква чакалия, където е трябвало да чака, а последния куплет — до локомотивната пещ. След като сам съсредоточено прочел и трите куплета пред своя другар, вгълбено, „като на себе си“ Вапцаров дава строгата преценка за стихотворението: „— Сурово е. Трябва още много да се работи.“ (стр. 122) „Започнахме разбор на всеки стих, споделя по-нататък Караславов, на всеки куплет поотделно. Така престояхме около два часа. Той направи много корекции, зачерта някои думи, прибави нови, по едно време съвсем се увлече в работата си и като че забрави за мене. За пръв и последен път Вапцаров ме въведе така „навътре“ в своята поетическа „кухня“, в своята творческа лаборатория.“

Той работеше упорито, задълбочено, дори някак мъчително. Стори ми се, че всяка дума се раждаше с усилие, както при всяко истинско творчество“ (стр. 123).

Толкова дълго време, както в случая, за който разказа Караславов, време, с което да разполага поетът, е било съвсем рядко явление. Работел е само когато има „свободно време“, а то е било малко, съвсем малко. И той го е използвал ту за писане, ту над книгите, като считал четенето за неразделна част от сложната работа на писателя. Непрекъснато е работел и е използвал всеки миг за творческо усъвършенстване. Изаобщо Вапцаров е бил изключително съсредоточен и угълбен творец. Той не е могъл да гледа повърхностно на коя и да е тема от своя творчески живот. Търсел е постоянно най-подходящата изразна форма. Притежавал „грамадна воля“ и „високо съзнание“ за характера на своя труд, той работел

бавно, упорито, дори „мъчително“ с единствената мисъл да създаде трайни, високохудожествени образи. „Той сбмисляше много дълго своите сюжети, разказва Караславов, живееше с тях и, в края на краищата те се откъсваха от персто му както плодът се откъсва от ветката“. Но за поета полусформеното произведение съвсем не е означавало зряла творба. След като се очертаели контурите на отделното стихотворение, той най-напред е нахвърлял стрефите в „най-суров вид“. „Дескелото познавам творческия му процес, наблюдава Караславов, за който най-добре може да говори Бойка (Вапцаровата другарка — б. а.), Вапцаров вземаше за основа първоначалната наброска и след това започваше да дяла, да кастри, да наставя, да допълня, да отстранява. Той поправяше цели куплети, отделни стихове, думи, фрми, рими, ритъм. Не беше роб на римата, макар че умееше да я „плете“, когато и където беше нужно. За него беше важно преди всичко съдържанието, жизненият материал, тенденцията и сетне — оная атмосфера, онова дълбко настроение, без което няма и не може да има поезия. Впрочем, в цялостния творчески процес идеята, тенденцията е органически, диалектически свързана с всички особености на лиричния израз. А творческият процес у Вапцаров произтичаше от неговото отношение към живота, към събитията, към политическите въпроси. Оня, който като Ботев, като Вапцаров, не изживява най-интимните си чувства в съзвучие със своите обществени външения и разбирания, той не е и не може да бъде поет. В цялата поезия на Вапцаров няма нито едно самоцелно редче, нито една излишна дума, тоест нито една дума, която да не изразява най-съкровениите трепети на сърцето му“ (стр. 153—154).

Важно значение имат наблюденията на автора върху съотношението на съдържанието и своеобразния ритъм в лириката на поета. Докато Вапцаров не е бил толкова придиричлив в търсенето на пълнозвучие в римите и сега лесно може да се забележи колко те са „свободни“ (все в интерес на идейно-смисловата страна на стиха), то ритъмът у Вапцаров е всякога отмерен, точен и винаги в пълно вътрешно съответствие със силата на преживяването, в хармония с естетическото богатство на лирическия герой, с обшия идейно-емоционален заряд. . . Горкиевата преса, към която поетът е хранил особено пиетет, е изострила поетическия му усет, приучвала го е към краткост, ударност „железна стегнатост“ и „чудесен ритъм“. Караславов напомня и за друга първопричина, всадила ритмично чувство у поета — машина: „В съзвучие със съдържанието на неговите стихотворения е ритъмът, тем-

път. Един човек, който от малък та до края на живота си беше боравил с машини и беше живял сред тях, разбираше значението на ритъма в поезията може би по-добре от всеки друг поет“ (стр. 154).

Завет непрекъснато с „черна работа“, изтощен, умален и изцапан Вапцаров се оплаква един път пред автора: „ — Пооткрадвам по някоя минута, понаписвам по нещичко, но на пресекулки. Човек не може да се съсредоточи“. И макар много пъти Вапцаровите другари да са подканяли поета да напусне напрегнатата си физическа работа, той решително е отказвал. За него мястото, където кипи черният труд, където свистят трансмисиите на машините и се чуват ведрите гласове на работниците, е било свято и желано. Той дори често е тегувал за работниците и за машините, когато се е налагало временно да ги напусне. И тъкмо сред тях той „набира“ творчески сили, за да се извиси след време високо над писателите, пред които се е чувствувал като ученик. Тъкмо работническата класа му дава здрави и мощни криле, за да ги размаха далеч над нашия поетически небосклон и тъкмо затова като съвсем логично ми се струва Караславовото обобщение: „Но трябва да се подчертае, че Вапцаров си изгражда свой стил, характерен за неговото поетично виждане, присъщ на неговия мисловен склад, на неговия темперамент. И ако той изпревари своите учители от трийсетте години, то се дължи, освен на големия талант, още и на едно преимущество — че той живееше непосредствено, органически свързан с бита, борбите и идеологията на работническата класа, и живееше, и разбираше, и я тълкуваше по-дълбоко и по-проникновено, по-силно и по-вдъхновено, защото беше заедно с нея в производството. Когато Вапцаров пише „завод“, той в това понятие влагаше не някакво абстрактно съдържание, а смисъла на своя живот. Когато той каже „работник“, за него това не беше празен звук, той разбираше какво именно то означава. . .“ (стр. 45). В обществено-политическата сила на работническата класа е неизчерпаемият извор на вдъхновение у Вапцаров, който счита като основно в творческата работа на писателя — „да се пише силно, изразително, с любов и омраза, със страстно желание за победата на прогресивните миролюбиви сили“, а не да се създават творби за „леко храносмилане“.

В определени моменти „странни пориви на сантиментализъм“ са обземали поета. Той е изпадал в особено състояние на колебание, на мъка, на несигурност в своите писателски възможности. Това, разбира се, не са били пристъпи на никакви несъразмерни амбиции, нито белег на „временно разочарование“, нито знак на ня-

каква душевна депресия, най-малко нито идейно отстъпление. Вапцаров не е могъл да носи маски. Той не е могъл да кокетира и неговите съмнения не са били израз на грандомания и позърство. Никога той не е изпадал в безволие и разпуснатост. Умеел е да се владее и да скрие дори тези драматични колебания, които се отнасяли всецяло до собственото му поетическо дело. Разговорът, който Вапцаров е водел с Цвятко Радойнов по тези въпроси, станал известен едва след смъртта на поета, красноречиво потвърждава неговата душевна чистота и дава достатъчно основание да се разсее всякакво подозрение.

С много вълнение, с много любов и болка Вапцаров е говорел за своята неосъществена тема „Македония“. За нея той е беседвал като за нещо реално и осезаемо, с точно определено съдържание. Той мечтаел да опоетизира болките и копнежите на хилядите наши братя, прокудени от своите огнища преди шест десетилетия. Страданията и парливата им носталгия по скъпата земя, в която почитат костите на техните деди, бляховете им по Охрид и Тиквеш, детството и горещата им младост цели да запълнят съдържанието на тази ненаписана поема, която Вапцаров носил в сърцето си, заедно с цялата съдба на своя народ.

Човек се вълнува от всеки епизод, от всяка дребна или по-значителна случка, от всичко, с което е свързан животът на поета. Главата за „Машинката-партизанка“, епизодът за полицейския агент, „разпространител“ на материалите от Първия конгрес на съветските писатели, смъртта на малкия Йонко, приятелските разговори или срещи с поета; всичко, всичко що се докосва до живия човек, до масовика, до прекрасния другар и вълнуващ поет добива днес изключителна стойност. И пред очите ни сякаш оживява недостижимия образ на човека от бъдещето. Но не човек, сух и безжизнен, пречупил в себе си нравствения кодекс на един абстрактен морал, не безизразна добродетелна икона, а образ на жив измечен човек-работник, рожба на своята епоха; комунист, на когото нищо човешко не му е чуждо. „Вапцаров беше с дълбоко чувствителна и нежна душа, изживяваше трепетни вълнения. . .“ — твърди Караславов (стр. 56). И точно такъв го чувствуваме днес. Че разстреляният певец е бил с трепетна душа и с извисена чувствителност ни убеждават многото случки, разказани от писателя. Сега живо си представям как Вапцаров обкичва с карамфили малкия ковчег на единствения си син и как старателно крие своята горест над прясната пръст. След разстрела поетът бива погребан в непосредна близост до детското тревисало гробче, сякаш и

странната воля на съдбата е пожалила голямата бащина любов. . . Страданията и всички лични огорчения революционерът-поет е изживявал с голяма сила, ала сам, за да не досажда на близките си. „Каквито и лични мъки, неприятности и болки да имаше, споделя писателят, Вапцаров ги изживяваше сам, в себе си. През главата му минаха много беди и несгоди, но той никогато и пред никого не въздъхна, не се оплака, не изкленчи“ (стр. 56). Пред смъртта ще се сети пак за народа, с когото се прощава в стих и с Ботева песен, заглъхнала в пяна от кръв. . . По навик, с нежност и синовна обич, ще замоли майка си да подреди свежи цветя над неговия гроб, а другарката си — да не унива и да го помни. Само толкова! Същият — скромен и всеотдаен — е бил към другари и познати. Той е бил чал до болка своите бедни „банскалии“, търсел ги е, възхищавал се е от техните нрави и е бил склонен да им прощава някои техни волности.

Честен и дисциплиниран партисен войник, принципиален и безкористен борец, такъв го помни Георги Караславов. Гражданин с такава духовна сила, която му позволява да се извиси на онова нравствено равнище, от което да се самонаблюдава и самоконтролира. Човек, без следа от притворство и двойственост. Пряк и категоричен. Чист като роса или както казва народа — „каквото му на устата, таквоз му е и на сърцето“. Ненавиждащ карриеристите и всички честолъбци, които с голяма осторожност и ревност пазят „активния баланс“ на своята „слава“, поетът никога не се е борил за някакво „признание“, нито от свои, нито от чужди. Не е бил претендент за „място“ в литературата. Обичал е да предпази от „коварни примамки и опасни залитания“ идейно-неукрепналите. Бил е върл противник на „рязкото сектантско анатемосване“, на „рязкото скъсване с хората“, сгрешили по недоглеждане, ала с всичките предпоставки, че ще се съвземат бързо и ще се поправят. Неговата тактика е била — да се сближават тружениците на делото, а не да се бива клин между тях. Гнусял се е от всякакви убоги душници, стремящи се да надхитрят живота; от всякакви парадни революционери, лъжливи левичари, духовни бакали, надничачи от скудоумната си бакалничка; ненавиждал е различните литературни сметкаджии, пораснали и наедрекли като слонове в собствени си очи, денонощно търсещи съответни леговища в лоното на българския Парнас. . .

С необикновена духовна бодрост Вапцаров е срещал победите на интербригадите в Испания. Техните успехи са раздвигвали и възторгвали обгорената ра-

ботническа душа: ликуващ и [дъфтящ, чувствителният поет сам сякаш е атакувал или отбранивал, той сякаш е бил раняван или сам е умира. . . Само тясно свързан с испанската „кървава сватба“ човек, е могъл да влезе в сърцето на своя Фернандес и от негово име да изрази колко много страда за тази далечна страна, която му става участ. . . Когато спечелва конкурса на списание „Летен“, поетът също е неузнаваемо бодър, въодушевен, преливащ от една дълбока радост, близка до представите ни за пълноценното творческо щастие.

В определени моменти Вапцаров е бил тих, сгнетен и простодушен като дете. Други път — подкупващо сърдечен, уравновесен, обичащ умерените шегичи; весел, с вроден талант на хуморист. Към края на своя живот поетът става много поддържан събеседник и пестелив в думите си. Бива отмерен и прекалено мълчалив, повече, отколкото е било нужно. Вероятно участието в работата на военната организация на партията дава своя отпечатък и върху поведението на поета.

Богатият фактически материал, осветляващ много страни от творчеството и разбиранията на поета, дава възможност да се види и в какво органическо единство са жизнени и творчески импулси, в каква тясна близост са дело и песен, борба и стих. Освен това интересни обобщения биха могли да се направят и в друга насока — как поведението и характерът на творческата личност дават своя траен отпечатък и отражение върху поетическия стил на писателя.

В спомените на Георги Караславов се долавят черти от духовния облик на Вапцаров, за които малко или нищо не се е писало досега. Касае се до неговите качества на революционер-масовик. Той умее да влезе в непосредна близост с всеки искрен човек, да го убеди в голямата правда на нашето велико учение и да другарува с него. В името на това дружество е бил готов да раздели залька си, да сваля ризата си. Справедлив, отстъпчив, мек и снизходителен към хората, умее да не забелязва дребните им провинения. На слабостите им е гледал с изключителна вяра в доброто у човека, с някаква „неизразима доброта, весело, шеговито, приятелски“. Навярно тази негова душевна топлина е предразполагала всички хора към поета, за да може и сам Караславов с такава категоричност да каже: „Не знам, не съм чул, никой никога не е казал Вапцаров да е имал лични врагове“ (стр. 217). Нито пък той е бил способен някога лично да мрази. Личната омраза поетът е считал за недостойно чувство за комунист. Без следи от егоизъм и себелюбие, с дълбока душевна необходимост

да се грижи за обикновените трудови хора. Вапцаров сам е разбирал гордото звучени, на човешкото име. Сам той се очертава в книгата като „верен другар, сърдечен колега, отличен събеседник, честен човек, опитен специалист, умен наставник и учител, последователен идейник, дисциплиниран партиз, твърд комунист. И поради това него го уважаваха и обичаха всички честни и прогресивни граждани и затова той ги печелеше за оная светла кауза, за която са мрели и мрат милиони хора“ (стр. 223—224). Човешката доброта, душевната мощ, която е притежавал Вапцаров, са могли да бъдат само белег на революционер-организатор, действащ от името на нашата велика ленинска партия. По време на процеса всички са се учудвали на оная смелост и решителност, с които Вапцаров е приел изцяло вината върху себе си с единствената мисъл — да облекчи положението на другарите си. Подобна себежертва може да бъде проява само на човек с ясна съвест, прозрял божествената

си съдба. И когато с жаден поглед е преброял многобройните страници и с болка е преживявал героичните и трагични моменти от живота на поета, читателят не може да не бъде благодарен на автора на „Снаха“ и „Обикновени хора“. Ще му благодари най-напред заради добрата му памет — запазила за поколенията толкова голямо богатство, което представлява значителен принос към изучаването на лириката и тревожния живот на писателя. Освен това — за голямата простота и чистосърдечност, за яснотата и недвусмислието, с които се разказва за толкова много факти, епизоди, събития, преживявания, срещи, разговори и пр., свързани все с жизнения и творчески подвиг на поета. И накрая, заживял с интимния свят, с възжеланията и суровата участ на Вапцаров, човек го заобикала още повече, представя си го жив и се разделя с книгата, сякаш за момент се е срещнал с прекрасния другар и поет.

ХРИСТО ЙОРДАНОВ

ОЩЕ ЗА РИТМИЧНАТА СТРУКТУРА НА БЪЛГАРСКИЯ СТИХ

(По повод книгата на М. Янакиев „Българско стихознание“)

1. НАУКАТА ЗА СТИХА

Тя е толкова млада, че още се спори около името ѝ. Но се стреми да върви в крак с всяка друга наука. Върху бюрата на хората, които се занимават с нея, стоят ръководства и справочници по диференциално смятане, висша математика, теория на информацията, психология, физиология; картитеките им са пълни със статистически данни от масови тестове, фонетиките им гъмжат от записи, в лабораториите им магнетофонът се измества от сложните апаратури на широкообхватните звукови спектрограми. Само за няколко години тези хора извършиха огромна работа по разчистването на метафористиката в термините и представите, които са господствували досега в нашите познания за стиха: днес е установено експериментално, че обективно ударената гласна не носи никакво ударение и обикновено най-ударено се произнася не звукът, който ние чувствуваме ударен; че звуковият поток обективно е неделен и не се обособява нито в срички, нито в думи; че самият звук не е еднороден, а представлява цял букет от звуци, в който никой още не може да установи точно как нашето ухо успява да разпознае тона, което му трябва. Както виждате — пълен хаос цари джече в на-

шите представи за физическата природа на стиха.

Янакиев смело слага кръст на всичко, което е било досега, и предлага да се започне от А и Б: пълно скъсване със сегашната метафористика в термините, прилагане на изключително научни методи, разчитане единствено на логиката, точните формулировки и боравене само с материални и ясно различни за всяко съставки на стихосложението — ето принципите на Янакиев. Като истински човек на науката, той смята, че първата стъпка трябва да бъде абсолютно точна, макар и малка и твърде далеч назад от онова, което интуитивните пробысци на естети и критици досега са ни дали по пътя на проникване в дълбините на поетическите тайни.

Първата му крачка е да изучи — ако може така да се каже — анатомията на стиха; да направи едно чисто структурално разглеждане на строежа на стихотворението, проучване на различните форми на ритъма и уточняване на термините, с които ще трябва да се назовават от тук нататък тези форми.

Янакиев процедира смело. Тък като според него поезията се гради върху езиков материал, той смята, че основната